

NACIONALIZMUS, KONZERVATIVIZMUS, MODERNIZMUS: O POLITICKEJ DISKUSII NA STRÁNKACH ČASOPISU PRÚDY (Náčrt problémov)

TIBOR PICHLER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PICHLER, T.: Nationalism, Conservatism, Modernism: On Political Discussion in the Slovak Journal „Prúdy“ (An outline of the problematic)
FILOZOFIA 60, 2005, No 10, p. 761

The paper focuses on the examination of political discussion carried out in the journal „Prúdy“ in the decades preceding and following the World war I. The aim of the examination is to indicate the fundamental topic of the discussion. According to the author it was the problematic of conservatism, which had been discussed in the referential frame of the Slovak nationalism as a part of the cultural conflict, taking place between various groups of the national elite. The Slovak political thinking remained for a long time marked by a cultural „schism“ between modernism and traditionalism. The discussion in the journal „Prúdy“ is therefore an important source for those, who are interested in the manners and conceptions of Slovak political modernism.

Medzi dôležité pramene dejín slovenského politického myslenia patria noviny a časopisy. Na ich základe možno analyzovať a triediť politické názory elit riadiacich národné hnutie. Patrí k dobre známym faktom, že slovenská národotvorná elita nebola názorovo jednotná a takisto sa rozchádzala v otázke výberu najúčelnejšej stratégie politického konania. Do vzniku ČSR neexistoval inštitucionalizovaný rámec slovenského verejného života a slovenské politické snahy sa neopierali o účinnú politickú základňu. Slovenskí národovci netvorili politickú silu, ktorá by bola zavážila. Na druhej strane však treba konštatovať, že slovenský nacionalizmus bol potenciálne nezanedbateľným politickým faktorom.

V období chýbajúceho inštitucionálneho rámca, t. j. pred rokom 1918 slovenský myšlienkový pohyb v oblasti politiky nebol priamočiary ani kumulatívny a možno ho vnímať aj ako históriu sporov aktérov národného hnutia. Ako príklady možno uviesť spory o potrebe zavedenia nového slovenského spisovného jazyka, polemiku Launera a štúrovcov o spisovný jazyk, politickú filozofiu a ciele národného hnutia v 40. rokoch, v 60. rokoch 19. storočia registrujeme spor Starej a Novej školy ohľadom stratégie a cieľov slovenského národného hnutia. Po období relatívneho ticha a pasivity sa koncom 19. storočia opäť začínajú hýbať stojaté vody slovenského myslenia a začína generačná obmena v radoch národotvornej elity. Časopis Hlas, ktorý vniesol nový impulz do slovenskej politickej diskusie, nemal dlhé trvanie, jeho štafetu však prevzal časopis Prúdy.

Prúdy začali vychádzať v roku 1909 s cieľom „rozvíriť, rozprúdiť stojaté vody slovenského národného života“ a vychádzali pravidelne, odhladnuc od prestávky počas 1. svetovej vojny, až do roku 1938. Ich profil bol slobodomyselný a anti-konzervatívny. Prúdy sa však neuzatvárali pred publikovaním odlišných názorov. Sú materiálom na štúdium slovenského politického myslenia, predovšetkým jeho sekularisticko-modernistického variantu, v krátkom období pred 1. svetovou vojnou, ako aj v období trvania prvej ČSR, ktorej vznikom podľa slov Daniela Rapanta vlastne všetko začína. Tým „všetkým“ možno rozumieť rozbehnutie celkového slovenského spoločenského života v inštitucionalizovaných rámcoch. V tomto období boli Prúdy fórom slovenských stúpencov československého nacionalizmu, t. j. slovenských čechoslovakistov, ktorí si slovenskú modernitu predstavovali v sekularizovanej podobe – na rozdiel od kresťanských tradicionalistov, ktorí sa snažili o zachovanie zaužívaných kultúrnych vzorov a sledovali predovšetkým agendu autonómneho postavenia Slovenska v rámci Československa, nesúhlasiac s koncepciou československého nacionalizmu, s predstavou, že Slováci sú súčasťou národa československého. Slovenský nacionalizmus sa takto z hľadiska kultúrnej orientácie rozdelil na dve časti: sekularizačno-modernistickú a tradicionalistickú.

Politickú diskusiu na stránkach Prúdov možno členiť na základe historických medzníkov: na obdobie pred 1. svetovou vojnou a obdobie po založení Československej republiky, lebo zmena štátneho rámca pôsobenia slovenskej politiky je kľúčovou udalosťou. Pravda, nie je možné sledovať názory a polemiky prezentované v Prúdoch v celej šírke, preto sa sústredím na niekoľko kľúčových problémov a tém.

Modernizmus a konzervativizmus: kultúrny boj v slovenskom nacionalizme. Koniec 19. a začiatok 20. storočia boli časom úpadku i nového začiatku. Bola to doba myšlienkových iniciatív. Reorientácia myslenia sa týkala veci slovenského nacionalizmu ako národno-emancipačného hnutia, jeho foriem a metód. K slovu sa dostávala nová generácia národovcov, medzi nimi Miloš Vančo, Bohdan Pavlů, Vavro Šrobár, ktorí podrobili predchádzajúce slovenské politické myslenie kritickej analýze. Viedla ich snaha aktivizovať myslenie a v neposlednom rade aj konanie národovcov. Pritom sa možno nechtiac stali prvými historikmi a analytikmi slovenského politického myslenia. Ich prístup vychádzal z potreby reflektovať formy, ciele a aj myšlienkový štýl dovtedajšieho slovenského národoveckého myslenia, snažiaceho sa o inštitucionalizáciu národa, podrobiť kritike identifikovaný konzervativizmus, hatiaci národné hnutie a brániaci slovenskému nacionalizmu napredovať a prekonávať zaostalosť konštatovanú skoro vo všetkých oblastiach života ([3], 218). Prispievatelia do Prúdov zaujali postoj modernizátorov útočiacich na konzervativizmus, ktorý chápali ako spiatocníctvo. Konzervativizmus v spore „mladých so starými“ mal charakter zápasu dvoch svetov, ku ktorému dochádza zjavne väčšinou vtedy, keď ide o prekonávanie zaostávania spôsobeného neschopnosťou sociálnych aktérov súťaživo myslieť a konať. Tento atak modernizátorov a nekompromisných kritikov tradičných foriem myslenia a konania odhalil hlbší konflikt než len spor o politickú metodológiu primeranú dobe. Išlo o zrážku dvoch spôsobov myslenia v jednom národnom hnutí.

Išlo o spor, ktorý prerástol priam v nezmieriteľný rozpor a nadobudol charakter zrážky „vier“ v národne orientovanej inteligencii. Prúdy diskutovali zo stanoviska modernizmu, uverejnili však aj odpovede odporcov aj z radov prevažne luteránskych kňazov a teológov ([2], [13]). Medzi iným upozorňovali, že modernizácia ešte nemusí mať anticirkevný charakter, že netreba viesť kultúrny boj, ktorý články uverejnené kedysi v Hlase a napokon aj článok Pavlů o konzervativizme a pokroku v istom zmysle rozpútali a ktorý mal svojho vášnivého podporovateľa vo Vavrovi Šrobárovi.

Politická diskusia na stránkach Prúdov začína systematicky – prehodnocovaním tradície slovenského nacionalizmu. Začína sa od konca: prehodnocovaním predhlastického národoveckého étosu. Kritizuje sa „estetizujúci národný konzervativizmus“, t. j. v danom období prevládajúci postoj svojského národoveckého intelektualizmu, ktorý je viac verejnou demonštráciou postoja než aktivitou zameranou na sociálnu osvetu, a končí, ako písal Miloš Vančo, v „jalovom aristokratizme“. Dala by sa v ňom ľahko rozpoznať slovenská forma dekadencie fin de siècle.

„Ideálom národovectva z čias pred Hlasom bol jednotlivec oduševnený za snahy nášeho nacionalizmu, ktorý by ich hlboko chápal a mal trochu mimoriadneho estetizujúceho zmyslu. Práca jeho vynasnažovala sa propagovať v ružovom svetle, v abstraktnej forme ideu nacionalizmu ako samo v sebe dostatočný morálny postulát, získať a oduševniť jednotlivcov, stvoriť a aj rozmnožovať vyberanú spoločnosť takýchto jednotlivcov. Táto spoločnosť síce videla všeobecný úpadok v národe ako v celku, avšak od národa ako celku očakávala, že jej príkladom vedený pozdvihne sa sám od seba na akúsi ‚vyššiu‘ úroveň, na ktorej úrovni sa ona sama už dlhá svojej mienky nachádzala. Práca tohoto smeru cieľila: uplatniť sa individualisticky. Skutočný stav nášho národa považovala za čosi, čo do povahy neprijde, čoho vôbec nemožno upotrebiť. Dľa tohoto smeru nerozhodujú požiadavky národnej masy.“ ([1], 373)¹

Individualistické národovectvo bolo postojom, ktorý nevedel ďalej. Bol pre rozvoj národného hnutia neužitočný, pretože bol viac zameraný na demonštráciu presvedčenia než na stupňovanie organizačnej práce a národnú mobilizáciu. Nevytváral kontakt s ľudovými vrstvami. Pre národovcov to bol z dlhodobého hľadiska problém, lebo na ľud boli odkázaní, keďže svoje snahy nemohli opierať o etablované inštitúcie a uhorské slovensky hovoriace zemianstvo, disponujúce politickými skúsenosťami, ako aj majetkom a vplyvom. Nacionalizmus národovcov bol teda nevyhnutne „ľudovým“ nacionalizmom. Ľudový nacionalizmus nebol produktom ľudu, ale národovcov, avšak aby sa stal politickou silou, musel získať masovú, t. j. ľudovú podporu a tú si mohol zabezpečiť len vtedy, keď bol sociálne užitočný. Na jednej strane bol teda ľud v romantizovanej podobe ideálom a podstavou národného projektu, na strane druhej, takpovediac sociologickej, však „neosvedomenou“, „nedvižnou“,

¹ Podľa Antona Štefánka slovenský duchovný život, pokiaľ nebol viazaný cirkevno-nábožensky, osciloval medzi estetizmom, panslavizmom, ktorému dominoval Vajanský, a hlasizmom, ktorý okrem československej vzájomnosti propagoval praktický demokratizmus a realizmus. Štefánek, Anton: „Slovenská a československá otázka.“ In: *Prúdy* VI, 1922, s. 87 – 88.

mĺkvou, národne aj občiansky neprebudenou „masou“, na ktorú bolo treba pôsobiť, nie však ideovým a siláckym romantizmom, ale sociálne užitočnou prácou. Nacionalizmus nemohol zostať ťažením inteligencie, musel sa stať vecou ľudu. Keď Svetozár Hurban Vajanský konštatoval, že slovenskí vzdelanci-národovci tvoria národ „pars pro toto“, vystihol skutočnosť, že sú kryštalizačným faktorom, ale reprezentácia ľudu vzdelancami jeho typu mala napriek neodškriepiteľným zásluhám podľa modernistov elitistický, nedemokratický a neefektívny charakter. Bola oným estetizujúcim konzervativizmom, ktorý tvorí obsah slovenského fin de siècle. Vzťah ľud – národovci však nemohol zostať vecou literatúry a verejných gest, ak sa chcelo slovenské národné hnutie stať politicky prezentným a vplyvným. Muselo sa vysporiadať s doterajším stavom a novo konať. Ak chcelo novo konať, muselo aj inak myslieť. Preto premýšľanie nad konzervativizmom a pokrokovosťou (modernizmom) v slovenskom národnom hnutí tvorí najdôležitejšiu tému predvojnových Prúdov. Nové konanie, spojené s menom hlasistov išlo ruka v ruke s novým myslením, odmietajúcim rojčivosť a romantizmus, a nástojilo na vecnosti, triezvosti a skúsenosti.

Slovenský konzervativizmus je fascinujúco zauzleným problémom. Jeho zauzlenosť spôsobuje to, že chýbali trvalé národné inštitúcie, že národ bol pôvodne definovaný ako kultúrna, nepolitická jednotka, a to národne cítiacimi vzdelancami, ktorí boli apolitickí alebo politicky neskúsení a pôsobili v nepolitickom priestore. Boli autormi idey svojbytného národa, túto ideu však bolo treba kultúrne a politicky inštitucionalizovať. Národotvorný projekt vychádzajúci z faktu „prirodzenej“ existencie jazykovo-kultúrnej, ale inštitucionálne nevyjadrenej a nereprezentovanej kolektivity je sám osebe zaujímavým fenoménom z hľadiska konzervativizmu ako ideológie. Vykazuje totiž tendenciu zachovávať, ako aj meniť, keďže pre to, čo chce zachovať, chce získať politické uznanie, vyjadrené v podobe príslušných národných inštitúcií, ktoré sa majú etablovať. To však implikuje zmeny zásadného charakteru: štátoprávne, ako aj teritoriálne. Stručne a jasne: môže viesť, v závislosti od šikovnosti a politickej kreativity politickej triedy v štátoch, v ktorých vzniká, buď k ich prestavbe, alebo napokon aj k ich rozbitiu. Takýto národotvorný projekt nutne implikuje zmenu zásadného charakteru. Ako potom možno hovoriť o konzervativizme v národnom hnutí, teda tam, kde sa „konzervatívne“ neviaže ani na existujúci štát, ani na politicky inštitucionalizovaný stav, ale na nacionalizmus, t. j. na snahu národovcov alebo národné cítiacich vzdelancov formovať národ a dosiahnuť jeho uznanie a inštitucionalizáciu? Z toho, čo sme povedali, by sa dalo uzavrieť, že samotný jazykový nacionalizmus má „nekonzervatívny“ pôvod, je zameraný na zachovanie ohrozenej kolektivity, ktorá sa v herderovskom zmysle pokladá za prirodzenú. V tomto zmysle by sme mohli hovoriť o „zelenom“, takpovediac naturalistickom konzervativizme. Zároveň sa však vynára aj iná otázka – otázka výberu správnych, t. j. rezultatívnych metód politického pôsobenia. Preto sa málo úspešný slovenský nacionalizmus na prelome storočí predhodnocuje na základe kritéria efektívnosti národotvornej činnosti.

V podstate o konzervativizme v slovenskom politickom myslení možno hovoriť až po štúrovsko-hurbanovskom politickom vystúpení v revolučnom roku 1848; otázka, čo je konzervatívne, a čo pokrokové v slovenskom hnutí, začína byť problémom

až po tomto politickom vystúpení. Ním sa založila istá slovenská politická tradícia, ním sa predstavil istý typ konania slúžiaceho ako vzor, ktorý možno opakovať (konzervovať), alebo novátorsky odmietiť. Aby sa mohlo hovoriť o konzervativizme v nacionalizme, musí nutne existovať istý vzor konania, voči ktorému sa možno takto vymedziť. Konat' „konzervatívne“ znamenalo konať tak, ako sa zvyklo, byť pokrokový znamenalo konať inak a v súlade s európskym „duchom doby“, ktorý nesídlil na Východe, ale na Západe. Konat' pokrokovovo znamenalo podľa modernistov okolo časopisu Prúdy konať „západnícky“ a prúdistický Západ bol v Čechách. Išlo o prípad, ako píše František Novosád, preberania ideológií pokroku alebo vzorov modernizácie. Správne upozorňuje na okolnosť, že cieľom preberania modernizačných ideológií alebo ideológií pokroku bola snaha urýchliť vývoj alebo ho vôbec umožniť.²

Slovenský nacionalizmus bol síce aktuálne politicky bezmocný, ale nie potenciálne, a zavážil v krízových obdobiach, t. j. v rokoch 1848 – 1849, v 60. rokoch 19. storočia, a samozrejme, na sklonku 1. svetovej vojny, keď sa stával silnou témou, a to tak pre seba samého, ako aj pre druhých. Národovci v podstate vypracovali dve politické stratégie: maximalizmus a gradualizmus. Maximalizmus predpokladal pomoc zvonka a cielil na inštitucionalizáciu národa jedným konštitutívnym aktom. Gradualizmus znamenal spoliehanie na vlastné sily a na ich rast. Gradualistická stratégia politickú prácu nezakladala na stávaní „požiadaviek“ a predkladaní „sťažností“, ale na systematickom získavaní pozícií vytrvalou snahou. Implikovala presvedčenie, že požiadavky, čo ako oprávnené a zdôvodnené, ale nepodložené organizovaným hnutím, sú „fantastickým utopizmom“, ako sa vyjadril Bohdan Pavlů. Tým implicitne poukázal na problematickosť a konzervatívnosť tzv. gravaminálnej politiky národovcov, ktorá má svoj vzor v politike sťažností uhorských stavov panovníkovi. Predkladanie sťažností nemožno pokladať za plnohodnotnú formu politického boja. Jej podstatu nachádzam v tom, že rešpektuje suverénnu autoritu, od ktorej očakáva vyriešenie problémov, a preto nie je modernou, ale takpovediac predmodernou politikou, hľadáním spravodlivosti u vrchnosti, ktorá ju má zabezpečiť.

Kardinálny problém slovenskej politiky spočíval v otázke, ako inštitucionalizovať národ, ako ho dostať vôbec do politickej hry. To znamená, že diskusia o slovenskom konzervativizme a pokrokovosti na stránkach Prúdov, v článku Bohdana Pavlů sa netýkala Slovenska ako inštitucionálne etablovanej entity, lebo ako také neexistovalo, ale samotného nacionalizmu, ktorý podľa jednej zo základných propozícií Ernesta Gellnera generuje národ. V slovenskom prípade teda v diskusii o konzervativizme ide o to, ako sa postupuje pri realizácii nacionalizmu a jeho cieľov, či spôsob jeho uplatňovania a výber prostriedkov i spojencov, skrátka či politické myslenie a konanie má konzervatívny, alebo progresívny charakter. Takto Bohdan Pavlů tematizuje „nacionalizmus konzervatívny a pokrokový“. Rozlišovacím kritériom je podľa

² V tejto súvislosti píše o čechoslovakizme: „Pre čechoslovakizmus nie je charakteristická ani tak väzba na českú politickú tradíciu, skôr ide o súbor ideológií, ktoré by sme mohli nazvať ideológiami ‚transplantácie‘. Tieto ideológie vychádzajú z toho, že je možné vývoj urýchliť priamym preberaním západného vzoru.“ ([8], 164)

neho to, čo sa „vykonalo v prospech národného pokroku, nakoľko sa pomohlo kritickému poznávaniu pravdy a daných úkolov“ ([4], 50). To je dosť tvrdé kritérium, pretože máloktorý jazykovo-kultúrny nacionalizmus sa zaobíde, aspoň spočiatku, bez burcujúcich faktorov mýtov a fantázie. Pravda, ich prílišné pretrvávajúce je kontraproduktívne a bráni rozvoju systematickej organizačnej práce.

Ako jednoznačného predstaviteľa konzervatívneho nacionalizmu menuje Ján Hollého, zahľadeného do minulosti, ktorý napodobňoval idylický pseudoklasicizmus; Jána Kollára pokladá za nekonzekventného predstaviteľa „pokrokového nacionalizmu“, pretože, ako dodáva, nedokázal sledovať túto líniu do konca. To isté platí pre štúrovskú školu, ktorú pokladá za reprezentanta „nekritickej pokrokovosti“, končiacej napokon v konzervativizme. Opisuje ju ako vnútorne nevyrovnanú, charakterizovanú kolísaním medzi radikalizmom a konzervativizmom, medzi fantastickým utopizmom a priam nihilistickou beznádejou. Mohli by sme si však položiť otázku, čo potom rozumie pod nekriticou pokrokovosťou. Zo slov Pavľu by sa dalo usúdiť, že pokrokovosť sa týka energického uchopenia idey národa a jej oduševnenej propagácie. Stavala však viac na „svätom oduševnení“ než na „racionálnom poznaní“. Štúrovská škola bola školou iniciatív a impulzov v mnohých oblastiach života, ale iniciatív nedotiahnutých a nezavŕšených. Vynašala „národnú propagandu“, ale postrádala kritický zmysel a schopnosť vyhodnocovať skúsenosti, predvídať dôsledky konania, myslieť konzekventne a vecne. Pavľu podrobujú ostrej kritike vieru štúrovcov v hegelovskú filozofiu dejín a z jej vzoru odvodenú vieru v poslanie slovanských národov v dejinách ľudstva. Konštatuje, že táto filozofia bola „zvrchovane nebezpečným buditelom malého národa, pretože rozduchavala v ňom neodôvodnenú megalomaniu“, ono už spomenuté sväté nadšenie a vieru v historické poslanie ([4], 53). Jej osvojenie viedlo k vzniku negatívnych myšlienkových návykov, k apriorizmu súdov a k tendencii „nekontrolovať“ svoje úsudky empiriou. Tento poznatok sa týka osobitne slovenskej inteligencie – pohrdanie empiriou a rojčivý spôsob myslenia sa hlboko vryli do jej duševného habitu. Avšak ľudu zostal tento spôsob uvažovania cudzí, čo vysvetľuje neúspech štúrovsky ovplyvnených vzdelancov a literátov v ľudovo-osvetovej práci, nedostatok zmyslu pre dôležitosť individuálno-občianskej emancipácie ako potrebného predstupeňa emancipácie národnej.³ To znamená, že ani jedného z menovaných predstaviteľov, iniciátorov a zakladateľov slovenského nacionalizmu nemožno jednoducho a bez výhrad priradiť k čistému „nekonzervatívne nacionálnemu“.

„Predpokladom pokroku národov je politická sloboda, demokracia zabezpečená národným predstaviteľstvom.“ ([4], 51) Ján Hollý potrebu slobody neporozumel, naopak, Francúzsku revolúciu odsúdil. Ako dôkaz cituje Pavľu z jeho žalospevu *Na smrť Františka, cisara rakúskeho, kráľa uhorského, českého... 2. brežňa 1835*. Za štúrovským romanticko-revolučným demokratizmom zo 40. rokov 19. storočia nasle-

³ Romantizmus inteligencie a realizmus ľudu je často konštatovaná téma úvah o slovenskom národnom hnutí. Naposledy je venoval veľkú pozornosť Michal Chorváth v spise *Romantická tvár Slovenska*.

duje adorácia ruského cárizmu, pravoslávnia a absolutizmu. Bohdan Pavlú rozpoznal rozporuplné myslenie štúrovcov, zvratovosť ich myslenia, kolísanie medzi krajnými riešeniami bez potreby reflektovať a zdôvodňovať vlastné konanie, bez potreby bilancovať vytýčené ciele konania a dosiahnuté výsledky. Ich myseľ viac zamestnával *svetový duch* pôsobiaci v dejinách a vlastná seba projekcia v dejinách než triezve vyhodnocovanie vlastných možností či cieľový realizmus. Hegelova filozofia dejín bola akýmsi zjavením; podnecovala horlenie a zakladala romantickú politiku. Dalo by sa konštatovať, že jej vplyv spôsobil zamieňanie priestoru politiky s priestorom dejín.

Palárik ako moderný politický mysliteľ. Bohdan Pavlú konštatuje rozpoltenosť a nekonzekventnosť v myslení a konaní národovcov hlavného prúdu, akými boli Ján Kollár a Ľudovít Štúr, a navodzuje dojem, akoby by viac-menej v slovenskom politickom myslení neexistovali „čisté“ typy. Mohlo by sa zdať, že rekapitulácia histórie politických názorov na Slovensku končí trochu bezútešne a sklamaním: niet tu jednoznačnej pokrokovej tradície, o ktorú by sa „mladí“ slovenskí národní aktivisti fin de siècle mohli opierať. Takáto domnienka by však bola mylná, a to preto, lebo Pavlú našiel v Jánovi Palárikovi politického mysliteľa, ktorého možno označiť za pokrokového.⁴ Jeho myslenie, vychádzajúce z konštitucionalizmu, nie je dominované Hegelom, nie je rojčivé, nevychádza z filozofie dejín, ale z triezveho rozboru skutočnosti, z premyslenia doterajších národných aktivít a z vypracovania novej politickej stratégie sledujúcej získavanie pozícií v uhorských politických inštitúciách. Palárik nehorlil, ale zvažoval. Tento objav Palárika ako popolušky slovenského nacionalizmu, ako nedoceneného mysliteľa je skutočne zaujímavým výsledkom premýšľania Bohdana Pavlú o vývine slovenského nacionalizmu.⁵ Správne vystihuje jadro Palárikovho kréda získavať politickú silu, a to na základe organizovanosti. Bez politickej sily sú programy a ciele *wishful thinking*, sú produktom romantického preceňovania a nevedomenia si vlastných možností. Pokrokovosť Palárikovej politickej koncepcie napriek „oportunizmu“, ktorým označuje jej afirmáciu uhorského politického rámca, nachádza Pavlú v triezvom a nekompromisnom demokratizme, ktorý sa vyhýba prehnánym, (svojím charakterom) romantickým štátoprávno-politickým túžbam a kladie

⁴ Pavlú však nebol jediný. Palárika pozitívne hodnotil aj „V.“, autor série článkov „Slovenská otázka a Ján Palárik“; „Z histórie politických názorov na Slovensku.“ In: *Prúdy* II, 5 – 9. Takisto kritizoval štúrovskú zaujatosť Hegelom a jeho filozofiou dejín, ktorá podnecovala fantáziu, dejinné špekulácie, ale nie vecnosť a triezvy úsudok.

⁵ Vyzdvihnutie modernosti Palárikovho politického myslenia zo strany Pavlú, autora orientovaného na masarykovskú koncepciu národovtvorenej práce, je zaujímavá aj z toho hľadiska, že sa neskôr Palárikovi takého ocenenia v dobe ČSR už nedostalo. Stačí pre porovnanie siahnuť po prácach Alberta Pražáka. Kľúčovou okolnosťou bola samozrejme viazanosť Palárikovho politického konceptu na uhorský politický kontext a jeho uhorský konštitucionalizmus. Preto aj Pavlú označil Palárikovu stratégiu za „oportunistickú“, avšak založenú na „triezvom demokratizme“.

dôraz na organizovanosť.⁶ Ako dôkaz úspešnosti a zároveň nasledovaniahodný príklad uvádza lasallovskú organizačnú prácu, ktorá postavila sociálnu demokraciu v Nemecku na nohy. Mohli by sme dodať, že Palárikov vklad do diskusie o národnej politike spočíval vo vypracovaní koherentnej negravaminálnej národnej politickej stratégie.

U Pavlů možno nájsť základné body tvrdej kritiky hegelovsky inšpirovaného slovanského historicistického mytologizmu, založeného na viere v historické poslanie, ako myslenia, ktoré škodí politike zameranej na sociálne a občianske pozdvihnutie ľudových vrstiev. Takto štúrovská politika velebiaca ľud paradoxne nekonala konzekventne v prospech ľudu a jeho záujmov. Upozorňuje na nestálosť myslenia a nevysvetlený a zdanlivo nepochopiteľný odklon od pokrokovej liberálno-demokratickej politiky predmarcového obdobia a romanticko-revolučného demokratizmu v prvom období revolúcie v roku 1848 k porevolučnému cárskemu mocenskému absolutizmu. Tento neúspech etnicky národnej, ale aj občiansko-ľudovej agendy politického snaženia štúrovských národovcov mal, ak by sme tvrdenia Pavlů domýšľali do konca, následky v tom, že sa nenastolil *working relationship* medzi národnou inteligenciou a ľudovými vrstvami; ľudovosť inteligencie bola skôr arogovaná ako skutočná. Tento stav vecí pretrvával až do doby Svetozára Hurbana Vajanského. Jeho okridlená definícia, podľa ktorej inteligencia reprezentuje národ ako *pars pro toto*, je podľa Pavlů prenesením werböczyovskej koncepcie národa, orientovanej na rodovú aristokraciu, na národných literátov ako duchovnú aristokraciu a v tomto zmysle ju možno hodnotiť ako feudalistickú a nmodernú ([4], 60). Jedinou pokrokovou politickou koncepciou z predhlasistického obdobia bola, zdá sa, Palárikova myšlienková snaha o iniciáciu národno-demokratickej politiky v rámci uhorského štátu. Pozoruhodný je fakt, že Pavlů poukázal na Palárika a jeho skupinu ako na hnutie katolícke ([4],- 57). Z toho by sme mohli vyvodiť, že Palárikovo politické myslenie, jeho „triezvy demokratizmus“, konštitucionalizmus svedčia o tom, že slovenské katolícke (politické) myslenie má aj iné tradície než klerikálnu, spájanú s Hlinkovým menom.

Zdá sa mi dôležité poukázať na istý problém v súvislosti s národnou politikou. Ak sa totiž vychádza z premisy národného útlaku, tak každá politika zameraná na zrušenie tohto stavu bez ohľadu na politické ustrojenie mocenskej inštitúcie, ktorá má poskytnúť pomoc (cisár, cár), sa javí ako „pokroková“, lebo sa môže legitimovať snahou o anulovanie neakceptovateľnej skutočnosti. Voľba politických prostriedkov je potom diktovaná cieľom národného oslobodenia, a nie predstavou ich prijateľnosti z hľadiska občiansko-demokratickej politiky. V skutočnosti však otázka politických prostriedkov, štýlu politiky, otázka cesty k cieľu nie je podradná ani zanedbateľná. Ukazuje sa, že spôsob konania a kvalita nasadených prostriedkov majú v politike konštitutívny dopad. Spolurozhodujú o ďalšom vývoji, pretože ovplyvňujú politické

⁶ Triezvosť, liberalizmus a demokratickosť sa prejavujú aj v Palárikovej koncepcii slovanskej vzájomnosti, spochybňujúcej absolutistické a imperiálne Rusko ako jej garanta. Bol to postoj, ktorý nevyhovoval mnohým národovcom. Pozri štúdiu Marcela Martinkoviča v tomto čísle časopisu.

formy a inštitúcie. Dalo by sa teda povedať, že pri sledovaní politických zámerov a cieľov existuje, zjednodušene povedané, čisto mocenská a konštitučne a inštitucionálne viazaná cesta, orientovaná v európskej moderne na osvietenstvo a občiansku emancipáciu. Vzhľadom na to, že slovenský nacionalizmus vznikol v mimoinštitucionálnom priestore a po celé 19. storočie neúspešne zápasil o vstup doň, vznikli medzi slovenskými národovcami spory, ktoré sa dajú najlepšie sledovať na prípade Starej a Novej školy, spory o tom, ako dosiahnuť cieľ národného uznania – či maximalisticky, t. j. konštitutívnym zásahom panovníka, či inou pomocou zvonka, alebo vlastnými silami v rámci existujúcich inštitúcií. Tento cieľ národnej inštitucionalizácie sa dal dosiahnuť mocenskou, alebo občianskou politikou. Prvé riešenie sľubovalo okamžitý, ale neistý výsledok. Neistý preto, lebo sa nevyhnutne viazal na tvrdú prácu, konsolidujúcu a zabezpečujúcu prípadný zisk okamžitej národnej inštitucionalizácie. Druhé riešenie bolo z hľadiska cieľovej predstavy takisto neisté, bolo však zamerané na stabilné zrenie a získavanie pozícií, ktoré by boli nezvratné, lebo by bolo istením stavom a rozvojom vlastných síl. V prvom prípade musel byť fundačný akt potvrdený ďalším vývinom, v druhom prípade by postupný vývin našiel svoje završenie vo fundačnom akte. Išlo teda o spor romantickej a realistickej školy, pričom netreba strácať zo zreteľa fakt, že rojčivý romantizmus ľahko prechádza do realizmu cynickej moci. Tomuto skĺznutiu sa nevyhol Ľudovít Štúr v *Slovanstve a svete budúcnosti*, kde mu učarovalo cárske Rusko, a to práve preto, lebo spomedzi všetkých Slovanov jedine ono malo moc.

Koľko významov má konzervativizmus v slovenskom nacionalizme? Redakcia a prispievatelia do *Prúdov* nastúpili s jasným predsavzatím: raziť názory podporujúce rozvoj sekulárneho modernizmu, demokratizmu, vzdelanosti a ľudovej osvety. Toto posolstvo nebolo len oznamom verejnosti a národu. Kráčalo ruka v ruke s diagnózou doterajšej práce v rámci národného hnutia, pomenovalo zodpovedných za stagnáciu a zahájilo rozpravu, ktorá nebola bez emócií ani na jednej strane. To, čo sa označovalo za konzervativizmus, sa nevnímalo ako postoj nabádajúci na opatrnosť pri novátorstve, keďže konzervativizmus nevyklučuje zmenu, ale ako kategorické hatenie vývoja. Konzervativizmus vystupuje v rozprave o problémoch slovenského nacionalizmu na stránkach *Prúdov* pred r. 1918 vo význame spiatocníctva, pod ktorým sa myslel aristokratizmus vrátane národoveckého literárneho aristokratizmu, stelesňovaného Svetozárom Hurbanom Vajanským, klerikalizmus, ale, idúc hlbšie do minulosti, aj revolučný monarchizmus a fantastický utopizmus Štúra a jeho školy. Okrem toho za konzervativizmus z hľadiska politického proceduralizmu možno označiť prosbopisectvo alebo, inými slovami, gravaminalizmus.

Termínom konzervativizmus sa pomenúva všetko, čo z hľadiska modernistov hatí národné napredovanie, sociálne, politické, kultúrne i hospodárske. Tým sa líši od používania tohto termínu v etablovaných a inštitucionalizovaných rámcoch. Tu treba mať na pamäti, že národno-modernistické úvahy na stránkach *Prúdov* sa týkali ašpirujúceho, ešte neinštitucionalizovaného národa. Bol tu aj ten problém, že reprezentanti nacionalizmu na jednej strane volali pri sledovaní principiálnych cieľov po národnej

jednote, na druhej strane však museli registrovať rozličné záujmy sociálne diferencovaných jednotlivcov a skupín. V ašpirujúcom národe na seba narážala integračná tendencia, daná snahou inštitucionálne konštituovať národ, a tendencia do istej miery dezintegračná, daná sociálnou diferencovanosťou jednotlivcov a skupín prináležiacich k ašpirujúcemu národu. Z tohto pohľadu sa zdá, že konzervativizmus bol modernistami pochopený príliš negativisticky a takpovediac svetonázorovo, predpokladajúc, že modernizmus a konzervativizmus sa nemôžu, nesmú tolerovať. Tento postoj bol osobitne silný u Vavra Šrobára. V skutočnosti konzervativizmus ako istá stratégia riešenia politických a spoločenských problémov má svoje opodstatnenie i funkciu v modernom spoločenskom živote a v tomto zmysle je „moderný“. Z tohto hľadiska boli modernisti okolo Prúdiv konfrontovaní s formovaním „moderného“ slovenského politického konzervativizmu klerikálneho zafarbenia, ktorý sa nevyhýbal ľudovej práci vrátane hospodárskej osvety a ktorý zaznamenával aj isté politické či volebné úspechy. To znamená, že popri formovaní sekulárnych modernistov dochádzalo súbežne aj k organizovaniu občiansky aktívnych klerikálnych konzervatívov, t. j. slovenského politického katolicizmu. Tento vývin na začiatku 20. storočia predznačil aj duchovno-politickú situáciu na Slovensku po vzniku Československej republiky. Došlo totiž k tomu, čo Samuel Zoch nazval „potriedenie našej inteligencie na dva protivné tábory“ ([2], 108). Táto skutočnosť svetonázorového triedenia slovenskej inteligencie mala dopad aj na ďalší vývin slovenského nacionalizmu po r. 1918. Spor modernistov s konzervatívami totiž neskončil. A treba povedať, že zostal napojený na problematiku nacionalizmu aj v novom štátnom útvere – v Československej republike.

Štátotvorný verzus autonomistický nacionalizmus. Kritika konzervativizmu na stránkach Prúdiv je vhodným materiálom na štúdium kultúrneho konfliktu v slovenských intelektuálnych dejinách. Naberal kontúry v Uhorsku končiaceho 19. storočia, drialmal počas 1. svetovej vojny a naplno vypukol v práve založenej ČSR ako konflikt medzi modernistickým slovenským čechoslovakizmom hľadajúcim miesto pre slovenský nacionalizmus v novom československom štátnom útvere a do seba sa uzatvárajúcim konzervatívnym slovenským nacionalizmom, afirmujúcim československý štát ako predpoklad nerušenej *splendid isolation* v podobe slovenskej autonómie. Išlo o konflikt dvoch slovenských nacionalizmov, ktoré sa líšili kultúrnym pozadím, a preto možno do určitej miery hovoriť o kultúrnom boji. Ako hovoril Anton Štefánek, išlo o zrážku štátotvorného nacionalizmu s „kmeňovým“ nacionalizmom, ktorý sa sebainterpretoval ako kresťanský.

Vznik Československej republiky rekonfiguroval slovenský nacionalizmus a viedol k „národnému rozkolu“ v radoch predvojnových národovcov, ktorých dovtedy bolo možné deliť na skupiny z hľadiska typu vyznávaného vzoru spoločenského života. Ústava nového národného štátu s výraznými menšinami hovorila o československom národe a jazyku. Bola to terminológia a predstava, ktorú slovenskí konzervatívni nacionalisti neakceptovali a trvali na stanovisku, že Slováci a Česi sú dva svojbytné národy žijúce v jednom štáte. Slovenským konzervatívnym nacionalistom

išlo o presadenie koncepcie binacionálneho Československa, ako hovorí Anton Štefánek, koncepcie „kmeňovej konfederácie“. Pravda, našim zámerom nie je sledovať tento problém z politického hľadiska, skôr ide o to, ako sa do problematiky premietla svetonázorová diferenciácia národovcov z hľadiska modernisticko-tradicionalistickej dišputy. Vznik nového štátu, ktorý znamenal občiansku inklúziu obyvateľstva Slovenska do politického procesu zavedením všeobecného volebného práva, skutočne znamenal, ako povedal Daniel Rapant, že teraz sa všetko len začína. Nový štát predstavoval inštitucionálne konštituovanie národa vo všetkých oblastiach života na základe „historickej katastrofy“ (Pavlů),⁷ ktorá implikovala geopolitické zemetrasenie. Takáto priaznivá okolnosť, očakávaná a predpovedaná niektorými národovcami fatalistického zamerania, umožnila zásadný fundačný akt, ktorý bolo treba stabilizovať ďalším vývojom. Nie nadarmo konštatoval Masaryk, že republika potrebuje niekoľko desaťročí pokojného vývoja, aby sa ustálila. Znamenalo to, že nacionalizmus ešte nebol takpovediac završený, ale potreboval ešte čas na dokončenie svojho diela. Ako písal Rogers Brubaker, bolo ešte treba „nacionalizmu nacionalizujúceho“,⁸ t. j. nacionalizmu stabilizujúceho štát, ktorý, keďže mal významné menšiny, bol konfrontovaný aj s menšinovými nacionalizmami. Bol to štát s ešte nevybaveným nacionalizmom tak väčšiny, ako aj menšín. Nacionalizujúci nacionalizmus bol československý. Táto skutočnosť viedla na slovenskej strane, t. j. na strane slovenskej národoveckej inteligencie k „triedeniu duchov“ v otázke „Ako sa staviaš k potrebe československého nacionalizmu?“ Vznikol tábor slovenských zástancov československého nacionalizmu, ktorí boli presvedčení, že predvojnový alebo predprevratový slovenský nacionalizmus sa najlepšie zavŕši československým nacionalizmom vrcholiacim v koncepcii československého národného splynutia, ako aj tábor konzervatívnych, svetonázorovo kresťanských nacionalistov, trvajúcich na dovŕšení slovenského nacionalizmu v podobe uznania svojbytnosti slovenského národa a jej potvrdenia konštituovaním autonómie. Tento rozpor v pôvodnom slovenskom nacionalizme mal sociálno-filozofické korene a podobu modernisticko-konzervativistického kultúrneho konfliktu. Sekularistický modernizmus slovenského českoslovakizmu sa prel s kresťanským tradicionalizmom autonomistov. Pravda, bolo by omylom tvrdiť, že celý český duchovný život bol sekularisticko-modernistický. Napokon, český politický katolicizmus mal nezanedbateľný vplyv, ale na rozdiel od Slovenska, kde spor modernizmu s tradicionalizmom prerástol do konštrukcie odlišných „duchov národa“, v Čechách a na Morave tento problém nemal zásadný a dominantný charakter. Anton Štefánek ozna-

⁷ „... slobodu nám dala katastrofa, ale neboli by sme tej slobody dosiahli, keby sme neboli bývali organizačnou prácou posledných dvoch desaťročí na slobodu pripravení, keby sme neboli bývali išli ruka v ruku Česi a Slováci, keby sme boli bývali pozerali sa iba na východ a nie na západ, odkiaľ nám prišla skutočná pomoc.“ ([5], 1 – 2)

⁸ Nacionalizujúci nacionalizmus uskutočňuje „hlavný národ“, ktorý síce vlastní štát, v ktorom zväčša žijú aj iné národnosti, ale ešte nie pevne. Takáto do istej miery nekonsolidovaná pozícia hlavného národa sa zvykne pokladať za dôsledok jeho diskriminácie v minulosti a považuje sa za legitimitačný dôvod politiky štátu zameranej na posilnenie pozície hlavného národa. Pozri ([11], 5).

čil slovenský nacionalizmus budujúci na duchovnom tradicionalizme a národnom lingvizme za *kmeňový*, uzatvárajúci sa do seba – na rozdiel od nutného štátotvorného (československého nacionalizmu), ktorého úloha je stredoeurópska. Československo nechápal ako kontinuáciu českého kráľovstva ani ako „kmeňovú konfederáciu dvoch príbuzných národov“, ale ako úsilie o budovanie čohosi nového, stredoeurópskej mocnosti. Antonovi Štefánkovi bol jasný podiel víťazných mocností na založení Československa. Písal: „Európa stvorila štát, ktorý máme spolu s Čechmi dobudovať a ochrániť proti Nemcom a Maďarom. Problém československý spočíva teraz v tom, ako sa osvedčíme a sľuby dané Európe splníme.“ ([6], 17) „... celý svet hľadá dychtíve na nás, či sme v stave prevziať a vykonávať funkciu stredoeurópskej rovnováhy, ktorú vykonávala po celé storočia Viedeň a habsburská dynastia“ ([6], 77). Nový štát sa teda fundačným aktom vývojovo nezavřšil, ale sa musel stabilizovať a seba-potvrdiť. Zástancovia modernizmu na Slovensku sa však nelíšili od slovenských konzervatívov indiferentných voči zahranično-politickým ambíciám už len tým, že vyzdvihovali potrebu nového štátne orientovaného nacionalizmu, ale aj antitradicionalistickou koncepciou kultúry a spoločnosti. Rok 1918 vnímali aj ako „sociálnu revolúciu“ ([10], 469), ako šancu oslobodiť sa spod vplyvu kultúrneho a mravného hungarizmu, ktorý stotožňovali s feudalizmom. Boli presvedčení, že bez aplikácie českého vzoru modernizácie sa prestavba slovenskej spoločnosti nedá uskutočniť. Treba však upozorniť, že sociálna revolúcia v chápaní Štefana Janšáka neznamenała jej uskutočnenie, ale otvorenie priestoru a vytvorenie podmienok na jej realizáciu. Slovenskému konzervatívne nacionalizmu pripisovali vlastnosť pokračovania a predlžovania pôsobenia hungarizmu ako kultúrneho vzoru. To znamená, že neverili v sebačnosť ani v „samovývoj“ slovenského modernizmu a boli presvedčení o potrebe vonkajšieho vplyvu, pokiaľ išlo o projekt sociálnej a kultúrnej modernizácie Slovenska. Zápas modernizmu a konzervativizmu v slovenskom živote tak pokračoval a nadobudol odlišné nacionalistické konotácie.

Na záver. Články v časopise *Prúdy* sú dôležitým prameňom spoznania stanoviska slovenských modernistov fin de siècle i prvého desaťročia Československej republiky. Premýšľali nad vývojom i stavom slovenského národného hnutia a novo koncipovali jeho ciele a metódy. Svoje stanovisko vypracovali v konfrontácii s formami konzervativizmu v národoveckom myslení a konaní. Ich mysleniu, ktoré nadobudlo charakter kultúrneho boja, dominoval vzor českej kultúrnej i sociálnej modernizácie. Na pozadí konfliktu modernizmu s konzervativizmom zreteľne vystupuje do popredia odlišná koncepcia kultúry v antropologickom význame ako určitý súbor pravidiel a vzorov umožňujúcich orientáciu vo svete a riešenie životných situácií. Konzervativizmus modernisti pochopili ako neživotné spiatočníctvo, ako postoje priečiacie sa myšlienke rovnosti, demokracie a sekularizmu. Slovenskému konzervativizmu sa v 1. ČSR zvykol vyčítať kultúrny alebo „mravný hungarizmus“. Toto „kultúrne“ rozdelenie slovenských národovcov malo priam sektársky charakter, prejavujúci sa aj odlišnými formami nacionalizmu: „štátotvorným“ a „kmeňovým“. Zároveň treba konštatovať, že kultúrny boj na osi modernizmus – tradicionalizmus sa viedol v rámci koncepcií ešte nezavřšeného slovenského nacionalizmu.

LITERATÚRA

- [1] VANČO, M.: „Slovenská mládež – hlasisti.“ In: *Prúdy* II, 1910 – 1911, s. 373 – 379.
- [2] ZOCH, S. (S. Z.): „Či pokrokové hnutie na Slovensku musí byť proticirkevné? K otázke pokrokovosti a konzervativizmu na Slovensku.“ In: *Prúdy* II, 1910 – 1911, s. 107 – 112.
- [3] ŠROBÁR, V.: „K hádke o pokrok.“ In: *Prúdy* II, 1910 – 1911, s. 217 – 220.
- [4] PAVLÚ, B.: „Pokrokovosť a konzervativizmus na Slovensku.“ In: *Prúdy* II, 1910 – 1911, s. 48 – 65.
- [5] PAĽO (BOHDAN PAVLÚ): „Pred novým úkolom.“ In: *Prúdy* VI, 1922, s. 1 – 2.
- [6] ŠTEFÁNEK, A.: „Československo a autonómia.“ In: *Prúdy* VII, 1923.
- [7] ŠTEFÁNEK, A.: „Slovenská a československá otázka.“ In: *Prúdy* VI, 1922, s. 87 – 88.
- [8] NOVOSÁD, F.: *Alchýmia dejín. Slovensko v dobe neurčitosti*. Bratislava, Iris 2004.
- [9] MARTINKOVIČ, M.: „Idea slovanskej vzájomnosti v interpretácii predstaviteľov Novej školy.“ In: *Filozofia* 60, 2005, č. 10, s. 804 – 818.
- [10] JANŠÁK, Š.: „Desať rokov myšlienkového vývoja.“ In: *Prúdy* 1928, s. 457 – 470.
- [11] BRUBAKER, R.: *Nationalism Reframed*. Cambridge, Cambridge University Press 1996.
- [12] V.: „Slovenská otázka a Ján Palárik. Z histórie politických názorov na Slovensku.“ In: *Prúdy* II, 1910 – 1911, s. 5 – 9.
- [13] OSTRIEŽSKY, S.: „Poznámky na ‚Pokrokovosť a konzervativizmus na Slovensku‘.“ In: *Prúdy* II, 1910 – 1911, s. 177 – 185.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/4129/25.

prof. PhDr. Tibor Pichler, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR